

OLIIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHDA AKADEMIK HALOLLIKNI TA’MINLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Beknazarova Dilafruz Amirovna

Samarqand davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23597593>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi oliy ta’lim jarayoniga generativ sun’iy intellekt (SI) vositalarining kirib kelishi bilan akademik halollikni ta’minlash muammosi tahlil qilinadi. Talabalar tomonidan SI imkoniyatlaridan nomaqbul foydalanish holatlarining sabablari ochib beriladi. Taqiqlash va aniqlash dasturlariga tayanishning cheklanganligi asoslanadi. Akademik halollikni ta’minlashning pedagogik mexanizmlari: SI dan foydalanish siyosati, baholashni qayta loyihalash, SI savodxonligi, shaffoflik va refleksiya tizimi taklif etiladi. Ushbu mexanizmlarni O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida joriy etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: akademik halollik, sun’iy intellekt, generativ SI, oliy ta’lim, pedagogik mexanizm, baholash, SI savodxonligi, plagiat.

Аннотация. В данных тезисах анализируется проблема обеспечения академической честности в условиях внедрения инструментов генеративного искусственного интеллекта (ИИ) в высшее образование. Раскрываются причины недобросовестного использования ИИ студентами. Обосновывается ограниченность подхода, опирающегося только на запреты и программы-детекторы. Предлагаются педагогические механизмы: политика использования ИИ, перепроектирование оценивания, формирование ИИ-грамотности, система прозрачности и рефлексии. Даны рекомендации по их внедрению в вузах Узбекистана.

Ключевые слова: академическая честность, искусственный интеллект, генеративный ИИ, высшее образование, педагогический механизм, оценивание, ИИ-грамотность, плагиат.

Abstract. This paper examines the problem of ensuring academic integrity as generative artificial intelligence (AI) tools enter higher education. It identifies the causes of students' improper use of AI and argues that relying solely on bans and detection software is insufficient. The paper proposes pedagogical mechanisms: an AI use policy, redesigned assessment, AI literacy development, and a system of transparency and reflection. Recommendations are given for introducing these mechanisms in higher education institutions of Uzbekistan.

Keywords: academic integrity, artificial intelligence, generative AI, higher education, pedagogical mechanism, assessment, AI literacy, plagiarism.

KIRISH

So‘nggi yillarda generativ sun’iy intellekt vositalari (ChatGPT, Claude, Gemini va boshqalar) oliy ta’lim jarayoniga jadal kirib keldi. Bu vositalar bir necha soniyada insho, referat, kurs ishi qismi, dastur kodi yoki masala yechimini tayyorlay oladi. Natijada an’anaviy yozma topshiriqlar talabaning mustaqil fikrlashini ishonchli tarzda aks ettirmay qo‘ydi.

Akademik halollik – bu ta’lim jarayonida rostgo‘ylik, ishonch, adolat, hurmat, mas’uliyat va jasorat qadriyatlariga amal qilishdir. Xalqaro akademik halollik markazi (ICAI) aynan shu oltita

qadriyatni asosiy deb belgilaydi. SI davrida bu qadriyatlarning mazmuni o‘zgarmaydi, biroq ularni amalda ta’minlash usullari yangilanishi zarur.

O‘zbekistonda ham bu masala dolzarb. Mamlakatimizda SI sohasini rivojlantirish 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qaror bilan boshlangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan 2030-yilgacha sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan. Strategiya ta’lim sohasida SIDan keng foydalanishni nazarda tutadi. Demak, oliy ta’lim muassasalari oldida SIni taqiqlash emas, balki undan halol va samarali foydalanish madaniyatini shakllantirish vazifasi turibdi.

Mahalliy olimlar ham bu masalaga e’tibor qaratmoqda. Sh. O‘ktamova oliy ta’limni raqamlashtirishda SI integratsiyasi pedagogik strategiyalar va etika normalarini birlashtirishni hamda ilmiy halollik prinsiplariga qat’iy rioya qilishni talab etishini asoslagan. I.K. Choriyev va boshqalar tomonidan o‘quv jarayonini SI algoritmlari asosida boshqarish va nazorat qilish imkoniyatlarini o‘rgangan. F.I. Salomova va hammualliflari esa talabalar bilimni baholashda SIDan foydalanish masalalarini tahlil qilgan. Biroq SI sharoitida akademik halollikni ta’minlashning yaxlit pedagogik mexanizmlari hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – oliy ta’limda SIDan foydalanish sharoitida akademik halollikni ta’minlashning pedagogik mexanizmlarini asoslash va ularni amaliyotga joriy etish bo’yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

Muammoning tahlili. Talabalar SIDan nomaqbul foydalanishining sabablari bir xil emas. Ularning asosiylari: vaqt tanqisligi va o‘quv yuklamasining ortiqchaligi; topshiriqning mazmunsiz, faqat tayyor natijani talab qilishi; ruxsat etilgan va taqiqlangan foydalanish chegaralarining noaniqligi; SI imkoniyatlari va xotolari haqida yetarli bilimga ega emaslik. Ko‘p hollarda talaba qoidabuzarlik qilayotganini anglamaydi, chunki o‘qituvchi tomonidan aniq qoida belgilanmagan bo‘ladi.

Amaliyotda ko‘plab muassasalar dastlab SIni to‘liq taqiqlash yoki SI matnini aniqlovchi dasturlarga tayanish yo‘lini tanladi. Biroq bu yondashuv samarasiz ekanligi isbotlanmoqda. D.Weber-Wulff va hammualliflarining tadqiqotida 14 ta aniqlash vositasi sinovdan o‘tkazilgan va ularning hech biri yetarli darajada aniq va ishonchli emasligi ko‘rsatilgan. Bunday dasturlar halol talabani noto‘g‘ri ayblashi, matnni biroz o‘zgartirgan talabani esa aniqlay olmasligi mumkin. Shu sababli akademik halollikni nazorat vositalari bilan emas, avvalo pedagogik vositalar bilan ta’minlash zarur.

Birinchi mexanizm: SIDan foydalanishning aniq siyosati. Har bir fan sillabusida SIDan qaysi topshiriqda, qay darajada foydalanish mumkinligi ko‘rsatilishi lozim. Buning uchun M. Perkins va hammualliflari taklif etgan SI baholash shkalasi (AI Assessment Scale) qulay asos bo‘ladi. Uni quyidagicha moslashtirish mumkin (1-jadval).

1-jadval.

Sun’iy intellektdan foydalanish darajalari

Daraja	SIDan foydalanish tartibi	Topshiriq namunasi
1	SI ishlatilmaydi	Auditoriyadagi yozma ish, og‘zaki savol-javob

Daraja	SI dan foydalanish tartibi	Topshiriq namunasi
2	Faqat g'oya izlash va reja tuzishda	Mavzu tanlash, tadqiqot savolini aniqlash
3	Tahrir va til jihatdan sayqallashda	Ilmiy maqolani tahrirlash
4	Topshiriqning bir qismini bajarishda, tanqidiy baholash sharti bilan	SI javobini tahlil qilish va xatolarini topish
5	To'liq, ijodiy hamkor sifatida	SI yordamida loyiha yoki dastur yaratish

Bunday shkala talaba uchun chegaralarni ravshan qiladi va “bilmay qoidabuzarlik qilish” holatlarini kamaytiradi.

Ikkinchi mexanizm: baholashni qayta loyihalash. Agar topshiriqni SI to'liq bajara olsa, demak u talabaning bilimini emas, SI imkoniyatini o'ldiraydi. Shuning uchun baholash natijaga emas, jarayonga yo'naltirilishi kerak. Amaliy usullar: ishni bosqichma-bosqich topshirish (reja, qoralama, yakuniy variant); yozma ishni og'zaki himoya qilish; mahalliy, shaxsiy tajribaga yoki aniq korxona ma'lumotlariga asoslangan topshiriqlar; portfolio va kundalik yuritish; auditoriyada bajariladigan amaliy keyslar.

Uchinchi mexanizm: SI savodxonligini shakllantirish. UNESCO generativ SI dan ta'limda foydalanish bo'yicha qo'llanmasida o'qituvchi va talabalarning SI kompetensiyasini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Talaba SI “galliyatsiya” qilishi, ya'ni mavjud bo'lmagan manba va faktlarni to'qib chiqarishi mumkinligini bilishi kerak. Shu maqsadda birinchi kurslarda “SI va akademik etika” moduli joriy etilishi, mutaxassislik fanlarida esa SI javobini tekshirish va tanqidiy baholash bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchi mexanizm: shaffoflik va refleksiya. Talaba ishida SI dan foydalangan bo'lsa, buni ochiq ko'rsatishi shart bo'lishi lozim. Buning uchun har bir yozma ishga qisqa “SI dan foydalanish bayonoti” ilova qilinadi: qaysi vosita, qaysi maqsadda, qaysi so'rov (prompt) bilan ishlatilgani va natija qanday tekshirilgani. Refleksiv savollar (“SI taklifidan nimani qabul qildingiz va nimani rad etdingiz? Nima uchun?”) talabani mas'uliyatli foydalanuvchiga aylantiradi.

Beshinchi mexanizm: institutsional qo'llab-quvvatlash. Pedagogik mexanizmlar o'qituvchining tayyorgarligisiz ishlamaydi. Shu bois professor-o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, kafedralararo tajriba almashish seminarlari va muassasa darajasidagi akademik halollik kodeksining SI bo'limi zarur. Qoidabuzarlikka munosabat esa jazo bilan cheklanmasdan, birinchi navbatda tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak.

XULOSA

Sun'iy intellekt oliy ta'limda akademik halollikka tahdid emas, balki uni yangicha tushunishga undovchi omildir. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taqiqlash va aniqlash dasturlariga asoslangan nazorat yondashuvi yetarli samara bermaydi.

Akademik halollikni ta'minlashning ishonchli yo'li – pedagogik mexanizmlar tizimini birgalikda qo'llashdir. Ushbu tizim beshta o'zaro bog'liq tarkibiy qismdan iborat: SI dan foydalanishning aniq darajalari belgilangan siyosat; jarayonga yo'naltirilgan baholash; SI savodxonligi; shaffoflik va refleksiya, institutsional qo'llab-quvvatlash. Amaliy takliflar: oliy ta'lim muassasalarida SI dan foydalanish bo'yicha namunaviy nizom ishlab chiqish, har bir fan sillabusiga SI dan foydalanish darajasini kiritish, yozma ishlarga “SI dan foydalanish bayonoti”ni majburiy

ilova qilish, professor-o‘qituvchilar uchun SI va akademik etika bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Bu chora-tadbirlar talabalarda SIDan halol, mas’uliyatli va ijodiy foydalanish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi “2030-yilgacha sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-son qarori.
5. O‘ktamova Sh. Oliy ta’limni raqamlashtirishda sun’iy intellekt: muammo va istiqbollari // ZDAF. – 2026. – Vol. 5, No. 11. – B. 107–111. – DOI: 10.5281/zenodo.20525552.
6. Choriyev I.K., Ramazonova O‘.R., Chorshanbiyeva Z.T. Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonlarini sun’iy intellekt algoritmlari asosida boshqarish // Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice. – 2024. – Vol. 2, No. 10. – B. 312–316. – DOI: 10.5281/zenodo.13988190.
7. Salomova F.I., Sadullayeva X.A., Dusmuxamedova A.F. Talabalar bilimini baholashda sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari // O‘zbekiston tibbiyot axborotnomasi. – 2026. - №1.
8. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. – Paris: UNESCO, 2023.
9. Perkins M., Furze L., Roe J., MacVaugh J. The Artificial Intelligence Assessment Scale (AIAS): A framework for ethical integration of generative AI in educational assessment // Journal of University Teaching and Learning Practice. – 2024. - Vol. 21, No. 6.
10. Weber-Wulff D. et al. Testing of detection tools for AI-generated text // International Journal for Educational Integrity. – 2023. - Vol. 19, Art. 26.
11. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT // Innovations in Education and Teaching International. – 2024. - Vol. 61, No. 2. – P. 228–239.
12. Kasneci E. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. – 2023. – Vol. 103.
13. International Center for Academic Integrity. The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. – 2021.
14. Bretag T. (ed.) Handbook of Academic Integrity. – Singapore: Springer, 2016.